

Max Weber'in Otorite Tanımı Çerçevesinde Türk Destan Kahramanları: Oğuz Kağan Örneği

Mehmet Emin BARS*

Öz

Halk bilimi (folklor), yeni bir bilim dalı sayılmaktadır. Ancak daha öncesinde halk biliminin ele aldığı konular çok farklı bilim dalları içinde incelenmiştir. Halk bilimi özellikle Alan Dundes'in halkı yeniden tanımlamasıyla çok daha geniş bir inceleme sahasına kavuşmuştur. İnceleme sahasının genişliği, konularının çeşitliliği farklı disiplinlerle beraber çalışmayı da zorunlu hale getirmiştir. Halk bilimi ele alınan konu ve amaca göre sosyolojiden antropolojiye, felsefeden etnolojiye kadar çok sayıda bilim dalının verilerinden yararlanmaktadır. Bu çalışmada halk biliminin üzerinde en çok durulan türlerinden biri olan destanlar ele alınmıştır. Destan kahramanları sosyolojik bir tanımlama üzerinden değerlendirmeye çalışılmıştır. Max Weber son dönemlerde yetişmiş önemli sosyologlardan biridir. Weber tarafından yapılan otorite türleri tanımlamaları önemli tespitler içermektedir. Çalışmamızda Weber'in otorite türleri çerçevesinde destan kahramanları incelenmiştir. Değerlendirmelerin merkezinde Oğuz Kağan bulunmaktadır. Destan kahramanlarının sahip olduğu otorite türü, bu otoritenin eski Türk idari sistemindeki durumu değerlendirilmiştir. Hiçbir edebî ürün, ortaya çıktığı toplumun tarihi, düşünüş ve inanış sistemlerinden kopuk değildir. Her ürün yaratıldığı, yaşatıldığı toplumun niteliklerini yansıtır. İnceleme sonucunda Türk epik destan kahramanlarının eski Türk toplumunun "geleneksel-karizmatik" niteliklerine sahip "kut"lu hükümdarlarının destana bir yansımaları olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: destan, kahraman, otorite, Max Weber.

Turkish Epic Heroes Within the Framework of Max Weber's Definition of Authority: Oğuz Kağan Example

Abstract

Folklore is considered as a new branch of science. However, previously, the subjects that folklore dealt with were studied in many different branches of science. Folklore has attained a much wider field of study, especially with Alan Dundes redefining the public. The width of the study area and the diversity of its subjects made it necessary to work with different disciplines. Folklore draws on the data of many disciplines, from sociology to anthropology, from philosophy to ethnology, according to the subject and purpose discussed. In this study, epics, which are among the most emphasized genres of folklore, are discussed. Epic heroes were tried to be evaluated through a sociological definition. Max Weber is one of the important sociologists who have grown recently. Authority types' definitions by Weber contain important determinations. In our study, the heroes of Epic over Weber's authority types were examined. Oğuz Kağan is at the center of the evaluations. The type of authority owned by epic heroes and the status of this authority in the old Turkish administrative system were evaluated. No literary product is detached from the history, thought and belief systems of the society in which it originated. Each product reflects the characteristics of the society in which it was created and kept alive. As a result of the analysis, it was seen that the heroes of the Turkish epics were a reflection of the rulers of the "kut" who had the "traditional-charismatic" qualities of the old Turkish society.

Keywords: epic, hero, authority, Max Weber.

Received/Geliş: 27.02.2020

Accepted/Kabul: 29.04.2020

* Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehbars@bingol.edu.tr, /0000-0001-6972-6860.

(Makale türü: Araştırma makalesi)

“Ey oğullarım, ben çok aştım, çok vuruşmalar gördüm, çok kargı ve çok ok attım, atla çok yürüdüm, düşmanları ağlattım, dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tanrı'ya (borcumu) ödedim.”
Oğuz Kağan (Bang-Rahmeti, 1988: 25).

Giriş

Halk bilimi (folklor) gelenekleri, belirli grupların uygulamalarını/yarattıklarını, maddesel objeleri, bunların üretim ve tüketim süreçlerini inceleyen bir bilim dalıdır. Bir halkın tarihî geçmişinden şimdiki sosyal-kültürel süreçlerine kadar geniş bir araştırma alanına sahiptir. Halk biliminin inceleme sahasının genişliği farklı disiplinlerle çalışmasını gerektirmiştir. Sosyoloji, psikoloji, felsefe, etnoloji, antropoloji, tarih, coğrafya, dilbilim gibi disiplinler halk biliminin disiplinler arası çalıştığı bilim dallarından birkaçıdır*.

Her medeniyet seviyesi, sosyal tabaka kendisini temsil eden ürünler yaratır. Medeniyet değişimi edebî ürünlerin değişimini de sağlar. Köprülü “Geçmiş zamanlara ait edebî eseri layıkıyla ve tarihî manasıyla anlamak için, evvela o devrin umumi hayatını, yaşayış ve düşünüş tarzlarını, o devir insanlarının hayat ve kâinat hakkında nasıl telâkkiler beslediklerini öğrenmemiz gerekir” (2004: 27) derken bir edebî ürün ile ortaya çıktığı kültür arasındaki ilişkiyi vurgular. Bir milletin hukuk, din, ahlâk, iktisat gibi kurumları medeniyet tarihi ile daha anlaşılır hâle gelir. Toplumların geçirmiş oldukları evreler insanlar tarafından yaratılan sözlü ürünlerde de görülmektedir. Oğuz Kağan destanının İslam öncesi Uygurca varyantı (Bang-Rahmeti, 1988) ile İslamiyet sonrası Reşidettin tarafından yazılan varyantı (Togan, 1972) arasındaki farklar bu değişimleri açıkça ortaya koymaktadır.

Her eser yaratıldığı kültür ve zamanın aynasıdır. Bir milletin uzun zaman içinde geçirmiş olduğu duygu ve düşünce gelişimi edebî eserlerin incelenmesiyle takip edilebilir. Destan da bizlere bu konuda önemli bilgiler sunan edebî ürünlerdendir. Destanlar ferdî ürünler değildir. Bu ürünler milletin bağrından kopmuş topluluğa ait verimlerdir. Destanların içinde yer alan kişiler de çoğu zaman tarihî kişilerin sanata yansımalarıdır. Kahramanlardan meydana gelen kişiler, geçmiş ile içinde yaratıldıkları dönemin karakteristik özelliklerini sunar. Destan kişileri, karakterden ziyade tip olarak görülür. Kaplan'ın ifadesiyle “tipler vasıtasıyla, içinde vücuda geldikleri toplumun sosyal şartlarını, zihniyet, örf ve âdetlerini anlamak” (2005: 6) daha kolay olmaktadır.

Çalışmamızda M. Weber'in tanımlamaları çerçevesinde destan kahramanlarının (Oğuz Kağan merkezli) sahip olduğu otorite türü, bu otoritenin eski Türk idari sistemindeki durumu incelenmiştir. Türk tarihinin siyasi ve sosyal hayatının önemli hükümdar ve komutanlarının edebî hayata yansması olan Türk destan kahramanları, Türk toplum yapısı hakkında önemli bilgiler

* Örneğin halk bilimine etnolojik ve sosyolojik açıdan bakış için bk. Abrahams, 2010a; coğrafyanın masal üzerindeki etkileri için bk. Von Sydow, 2010; retorikal bakış için bk. Abrahams, 2010b; tarih-mit ilişkisi için bk. Raglan, 2010; tarih-halkbilimi ilişkisi için bk. Burke, 2014.

sunmaktadır. Bu kahramanların otoritelerinin kaynağının ve kullanımının tespiti, geçmiş Türk topluluklarında hükümdar-halk ilişkilerinin anlaşılmasına yeni boyutlar kazandıracaktır.

Max Weber'e Göre Otorite Türleri

M. Weber, iktisattan sosyolojiye felsefeden tarihe kadar farklı alanlarda düşünen, eser veren çok yönlü bir kişidir. Ele aldığı konuların farklı alanları kapsamaması, temalarının karşılıklı etkileşim içerisinde bulunması onu anlamak için yoğun ve kapsamlı bir çabayı gerekli kılmaktadır. Weber tarafından tanımlanan otorite ve türleri, düşünce dünyasını derin biçimde etkilemiştir. Weber'in otorite türlerine geçmeden önce konuyla ilgili bazı temel kavramların tanımlanmasında yarar vardır. Bu amaçla öncelikle Weber tarafından "erk, otorite, egemenlik, güç, meşruiyet" kavramlarının nasıl tanımlandığı ve bunlar arasındaki ilişkiye kısaca değinilecektir.

Weber evvela "erk" kavramını ele alır. Weber'e göre erk bir toplumsal ilişkide kendi isteğini, karşılaşılan direnç ne olursa olsun, gerçekleştirme ihtimalidir. Egemenlik/otorite ise belli bir emre itaat etmeye hazır belli kişilerin bulunma ihtimalidir (Weber, 2014: 96). Otorite başkalarını başarıyla idare edebilme yeteneğine sahip kişilerin varlığına bağlıdır. Otoritede bir buyruk vardır ve çeşitli güdülerle bu buyruğa uyulma esasına dayanır. Çok sayıda kişi üzerinde kurulacak bir egemenlik bu buyrukları yerine getirebilecek bir görevliler topluluğunu, insan kitlesini zorunlu kılar. Gelenek, duygusal bağ, ülkü veya maddi çıkar gibi sebeplerle otoriteye uyulur. Bu tür sebepler bir inanç etrafında oluşturulduğunda egemenlik daha güçlü ve sürekli olur (Weber, 2014: 321-322). Buna göre güç bir sosyal ilişki içinde istediğini yapabilme konumunda olma, egemenlik ise içeriği ne olursa olsun belli bir emre belli insan grubunun itaat etme ihtimalidir. Güç ve egemenliğin devamında disiplin önemlidir. Disiplin kitlesel bir itaat alışkanlığını ifade eder. İtaatte eleştiri ve direnme yoktur. Egemenliğin meydana gelmesi başkalarını yönetebilme, komuta edebilme vasfına sahip bir kişinin varlığıyla ortaya çıkar. İdari bir kitle veya kuruluş şart değildir (Weber, 2005: 28-29). Ancak idare edilecek kitlenin sayısı ve niteliği, egemenlik sahasının genişliği, yapılacak işlerin çeşitliliği gibi hususlar komuta etmede yardımcı kişilere ihtiyacı doğurur.

Meşru otoritenin üç türü vardır: yasal otorite, geleneksel otorite ve karizmatik otorite. Yasal otorite normatif kuralların meşru kabul edildiği, egemenlik konumuna getirilenlerin yasalara göre emir verme yetkisine sahip olduğu otorite türüdür. Geleneksel otorite, eski zamanlardan beri devam eden geleneklerin kutsallığına dayanan, egemenliğin geleneklere göre meşru kabul edildiği otorite türüdür. Karizmatik otorite ise bireyin kutsallığının, kahramanlığının kabulüne dayalı, dolayısıyla emirlerin de kutsal görüldüğü otorite türüdür (Weber, 2005: 40)*.

* Otorite türleri için ayrıca bk. Weber, 2014: 321-400.

Yasal otoritede bir yasa, belli bir amaca göre toplum üyelerinin uyulması beklenerek konulur. Bu yasal düzenleme kendi içinde bir uyumu bulunan soyut kurallardan oluşur. Otorite sahibi kişi gayri şahsi bir düzene bağlıdır, verdiği kararlarda yasalara uymak zorundadır. Otoriteye itaat eden, bağlı bulunduğu topluluğun bir üyesi olarak belli bir kişiye değil kanunlara itaat etmiş olur. Burada bir düzene uyma vardır. Güç sahibi kişiye sınırları yasalarla belirlenmiş alan içinde itaat edilir. Yasal otoritede hiyerarşik bir yapılanma vardır. Her alt daire bağlı bulunduğu dairenin denetimi/gözetimi altındadır. Herhangi bir dairenin uyması gereken kurallar teknik bilgiler içermektedir. Bu bakımdan bu hiyerarşik düzende yönetici olabilmek için belli bir teknik eğitim gerekmektedir. Üretim ve yönetim araçları yöneticinin kendisine ait değildir. Bu araçlar yetki alanındaki işleri yapmak amacıyla geçici bir süre için kendisine verilmiştir. Aynı şekilde bu görevlerin yürütüldüğü yer de kişinin malı değildir. Yönetim ile ilgili faaliyetler yazılı olarak yürütülür. Yasal otorite bürokratik yürütme memurları tarafından sürdürülür. Bu memurlar şahsi olarak serbest, sadece görevleri itibariyle otoriteye bağlıdır. Hiyerarşik bir düzen içinde önceden tanımlanmış görev alanları vardır. Teknik bilgilere göre seçilen memurlar kendileri için bir kariyer oluşturur, yaptıkları göreve karşılık bir ücret alırlar. Görevlerin yürütülmesinde katı bir disiplin ve denetim uygulanır (Weber, 2005: 42-46). Yasal örgütlenme siyasi, dinî veya ticari gibi çok değişik alanlarda uygulanabilir.

İkinci otorite türü geleneksel otoritedir. Geleneksel otorite meşruluğunu geçmişten gelen kural ve güçlerin kutsallığından alan otorite türüdür. Buradaki egemenlik türüne duyulan inanç, temel niteliklerden biridir. Otoriteyi yürüten kişiler geleneksel kurallar tarafından belirlenir. Bireyin geleneksel konumu onun kişisel otoritesinin kaynağını oluşturur. Yasal otoritede gücü elinde bulunduran kişi “üst, amir” iken, burada “efendi”dir. Görevler memurlar tarafından değil, şahsi hizmetçiler tarafından yerine getirilir. Yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkileri şahsi bağlılık belirler. Yönetilenler güç sahibinin arkadaşları ya da tebaasıdır. İşler yasal kurallarla değil, geleneklerle kendisine güç verilmiş kişinin emirleriyle yürütülür. Kişi, yetkilerini geleneksel kurallara ve bazı durumlarda geleneklerin kendisine bıraktığı takdir yetkisine göre kullandığı sürece meşrudur. İkinci durum kendisine nispeten serbest karar verme alanı sağlar (Weber, 2005: 55-56). Geleneksel otoritede kişi bir ilkeye göre hareket ettiğinde ahlaki değerler, adalet anlayışı veya faydacı bir yaklaşıma göre davranır. Gücünü geleneksel sınırların dışında kullanamaz, aksi durumda belli bir direnişle karşılaşır. Bu direniş sisteme karşı değil, geleneklerin dışına çıkana karşıdır.

Üçüncü otorite türü ise karizmatik otoritedir*. Karizma bir kişiyi sıradan insanlardan ayıran, onun olağanüstü/doğaüstü, istisnai ve özel güçlere sahip nitelikleridir. Sıradan insanlarda

* Bu tür egemenlik büyüleyimsel erk olarak da adlandırılır. Weber bu terimle “bir bireysel kişiyi olağan insanlardan ayıran ve onun doğaüstü, insanüstü ya da en azından özel kimi bakımlardan ayrıksı (istisnai) güçlere ya da niteliklere sahip sayılmasına yol açan

kutsal ve ilahi kökenli olan bu özellikler bulunmaz. Bir kişi kutsal, ilahi kaynaklı bu nitelikleri nedeniyle lider sayılır. Bu tür saygı ilkel dönemlerde peygamberlere, bilgelere, savaş kahramanlarına gösterilirdi. Karizmatik kişi sihirli birtakım güçlere sahiptir. Karizmatik gücün devamı bu güce bağımlı olanların inançlarına bağlıdır. Gücü tanıma bir mucizeden kaynaklanır, kahramana tapma veya lidere mutlak bir güven şeklinde devam eder. Karizmatik kişi kutsal bir görev için çağrıldığına farkındadır. Halk da ona inanmak, itaat etmek zorundadır. Buna aykırı hareket edenler suç işlemektedir (Weber, 2005: 75-77). Kişi karizmatik niteliklerini zaman zaman göstermek zorundadır. Aksi halde Tanrı'nın veya ilahi güçlerin kendisini terk ettiği düşüncesi doğar. Başarısız olması ve döneminde çeşitli felaketlerin yaşanması sonunu hazırlar. Çünkü bu tür olaylar onun Tanrı'nın oğlu olamayacağını göstergesidir ve seçilmişlik niteliğini ortadan kaldırır.

OTORİTE TÜRLERİ		
1. Yasal Otorite	2. Geleneksel Otorite	3. Karizmatik Otorite
<ul style="list-style-type: none"> • Otorite yasalar tarafından belirlenir. Herkes yasalara uymak zorundadır. • Otoriteye itaat eden belli bir kişiye değil, kanunlara itaat etmiş olur. Güç sahibi kişiye sınırları yasalarla belirlenmiş alan içerisinde itaat edilir. • Hiyerarşik bir yapılanma vardır. Her alt daire bağlı bulunduğu dairenin denetimi/gözetimi altındadır. Önceden tanımlanmış görev alanları vardır. • Yönetici olabilmek için belli bir teknik eğitim gerekmektedir. • Üretim ve yönetim araçları, görevlerin yürütüldüğü yer yöneticinin kendisine ait değildir. • Yasal otorite bürokratik yürütme memurları tarafından sürdürülür. Bu memurlar sadece görevleri itibarıyla otoriteye bağlıdır. • Teknik bilgilere göre seçilen memurlar kendileri için bir kariyer oluşturur, yaptıkları görev karşılık bir ücret alırlar. • Görevlerin yürütülmesinde katı bir disiplin ve denetim uygulanır. • Memurların net olarak tanımlanmış yetki alanı, rasyonel biçimde kurulmuş ast-üst ilişkisi, belli kurallara dayalı atama-yükselme sistemi vardır. 	<ul style="list-style-type: none"> • Otoriteyi yürüten kişiler geleneksel kurallar tarafından belirlenir. • Meşruluğunu geçmişten gelen kural ve güçlerin kutsallığından alır. • Otorite sahibi, yetkilerini geleneksel kurallara ve bazı durumlarda geleneklerin kendisine bıraktığı takdir yetkisine göre kullandığı sürece meşrudur. • Güç kullanımı geleneksel sınırların dışına çıktığında belli bir direniş ortaya çıkar. Bu direniş sisteme karşı değil, geleneklerin dışına çıkana karşıdır. • Görevler memurlar tarafından değil, şahsi hizmetçiler tarafından yerine getirilir. • Yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkileri şahsi bağlılık belirler. • Memurların net olarak tanımlanmış yetki alanı, rasyonel biçimde kurulmuş ast-üst ilişkisi, belli kurallara dayalı atama-yükselme sistemi, işin niteliğine göre bir teknik eğitim, yapılan işe karşılık alınan bir ücret yoktur. • Yetki sahipleri efendinin hanesindeki memurlardan seçilmiştir. Kendilerine özel görevler verilmiş kişiler de vardır. 	<ul style="list-style-type: none"> • Otorite bir kişiyi sıradan insanlardan ayıran, onun özel güçlere sahip nitelikleri anlamında ele alınan karizmaya göre belirlenir. • Karizmatik kişi sihirli, kutsal, ilahi birtakım güçlere sahiptir. Karizmatik gücün devamı bu güce bağımlı olanların inançlarına bağlıdır. • Karizmatik kişi özel olarak bir görev için seçilmiştir ve halk ona inanmak, itaat etmek zorundadır. Buna aykırı hareket edenler suç işlemektedir. • Kişi karizmatik niteliklerini zaman zaman göstermek zorundadır. Aksi halde tanrının veya ilahi güçlerin kendisini terk ettiği düşüncesi doğar. • Grup üyeleri arasında duygusal bir birliktelik vardır. • İdari memurlar karizmatik niteliklerine göre belirlenir. Memurların belli bir yetki alanı, imtiyazlı bir güç tahsisi yoktur. • Karizmatik lider tanrısal ilham veya kendi iradesi adına yeni hükümler getirir. • Tek meşruluk kaynağı ilahi kaynaklı karizmadır. Temel amaç dünyaya ait tutumlarda köklü değişimler yaratmaktır.

Tablo-1: Max Weber'e Göre Otorite Türleri ve Genel Nitelikleri

özelliklerini" kasteder. Bu özellikler sıradan insanların ulaşamadığı, göksel kaynaklıdır. Çoğunlukla büyü bir güce dayalıdır (Weber, 2014: 363).

Max Weber'in Otorite Türlerine Göre Türk Epik Destan Kahramanı ve Eski Türklerin İdari Yapısı

Destan terimi Anadolu Türk sahasında klasik, halk ve modern edebiyatta çeşitli türleri karşılamak için kullanılmıştır. Mesnevi şeklinde yazılan dinî hikâyeler, fikrî-tasavvufî eserler, aşk hikâyeleri, nasihatnameler, manzum vakayinameler, tarihî eserler, manzum masallar destan olarak adlandırılmıştır (Elçin, 1997: 33-41). Çalışmamızda sözlü geleneğin anonim mahsullerinden kahraman-bilge şahsiyetlerin olağanüstü hayatlarını konu edinen epik karakterli ürünlerin kahramanları ele alınacaktır. Epik destan türü Türk lehçelerinde “epos, cır, alıptığ nımah, maadirlig tool, kay çörçök, kay şörçek, olongo, ölöng, koşug, yır, cır, comok, batırlar cırı, boy, köne epos, irtegi, batırlık ertegi” (Çobanoğlu, 2007: 14; Aça-Ekici-Yılmaz, 2018: 161) gibi terimlerle karşılanmıştır.

Destanlar tarihî kaynaklarda bulunmayan çeşitli bilgileri içerir, cevabı bulunamayan sorulara cevap verir. Bu bakımdan günümüzde meydana gelme süreçleri sona eren epik karakterli Türk destanları, yaratıldıkları dönemle ilgili sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel kaynak niteliğine sahiptir. Bu destanların incelenmesi kültür tarihi bakımından da önem taşımaktadır. Türk destanlarının başlangıç dönemi olarak atalar kültürünün, ruhlara tapınmanın var olduğu dönemler kabul edilmektedir. Yıldırım (1998: 150) Türk destan edebiyatının teşekkülünü MÖ 1000'de başlatırken Çobanoğlu (2007: 37) epik destanların Türk mitolojisinin sosyal ve kültürel zemini üzerinde oluştuğunu ifade eder. Bu devirler kaostan kozmoza dönüşümün yaşandığı, toplumların kendilerini ve kendileri dışındaki gerçeklikleri algılamaya başladıkları dönemlerdir.

Klasik Türk destanları, Türk devlet ve yönetim sistemi hakkında geniş bilgi vermektedir. Destanlar “tarihe bağlı olmakla beraber, tarih sayılma[zlar]” (Elçin, 2004: 72). Ancak tarihî ve etnografik kaynaklarda yer almayan birçok bilgi bu eserlerde bulunmaktadır. Bu özelliğiyle mevcut eserlerde, kutsal nitelikli Türk devlet anlayışı, epik gelenek içinde ele alınmaktadır. Halkın kendi muhayyilesinde yeniden şekillendirdiği, geçmiş ile bugünü derinden etkileyen hadiseleri konu edinen bu eserler, ilmî yöntemlerle incelendiğinde tarih biliminin de önemli kaynaklarından birini oluşturur. “Destan şairi tarihî bir kahramanın hayatının ve onun zamanındaki olayları tasvir ederken, eski destanların kalıntılarından faydalanır ve eserini eski efsanelerle süsler” (İnan, 1998: 233). Bir destan metni, geçmiş dönemlere ait birçok tarihî olayı, katmanlar halinde içinde toplar.

Kaplan, Türk destan kahramanını “alp” olarak adlandırır ve Oğuz Kağan'ın bu tipin en güçlü örneğini oluşturduğunu ifade ederek sahip olduğu özellikleri sıralar. Ona göre tüm tiplerde olduğu gibi alp tipi de belli bir medeniyet seviyesinin ve yaşayış tarzının ürünüdür. Alp hayvancılık ve avcılıkla geçinen konargöçer topluma mensuptur. Konargöçer bir toplumda yaşaması onu hayat karşısında aktif hale getirir. Yaman bir akıncıdır, akın hayatının merkezinde

yer alır. Onun amacı dünyaya hâkim olmaktır. Oğuz Kağan tarafından görülen, Oğuz'un ak sakallı, kır saçlı bilicisi Uluğ Türk'ün yorumladığı rüya, destan kahramanlarındaki bu idealin ifadesidir. Cihangirlik ihtirasına sahip olan Oğuz Kağan, tüm kavimlerin itirazsız kendisine itaat etmelerini ister. Vahşi hayvanlarla ve düşmanlarıyla sürekli bir mücadele halinde olan alp, mücadelesinden zaferle ayrılmak için hem fiziksel hem de psikolojik olarak güçlü olmak zorundadır. Kahraman girdiği mücadelelerde sadece kendi kuvvetine güvenir. Onu değerli kılan kendi kuvvetiyle düşmanlarını yenebilmesidir (Kaplan, 2004: 13-21). Bu nitelikler Oğuz Kağan*'ı karizmatik bir lider haline getirir.

1. Kut Sahibi Tanrıoğlu Kahraman

Türk epik destan kahramanları "karizmatik otorite" türünün niteliklerini taşır. Evvela destan kahramanları sıradan insanlardan farklı, olağanüstü/doğaüstü, istisnai ve özel güçlere sahiptir. Güçleri kutsal ve ilahi kökenlidir. Oğuz Kağan örneğindeki gibi kahramanlar, kaos halindeki düzensizliği kozmosa çevirir, Tanrı'nın buyruklarını yeryüzünde hâkim kılmaya çalışır. Oğuz Kağan'ın doğumundan itibaren gösterdiği olağan dışı nitelikler onun Tanrı tarafından gönderildiğini düşündürmektedir. Evleneceği kızlar da sıradan değildir. Her iki eşi de -biri ışık içinde gökten indirilmiş, diğeri bir ağaç kovuğuna bırakılmış- Tanrı tarafından gönderilmiştir. Oğuz Kağan, destanın sonunda aldığı yerleri oğulları arasında paylaşmak için toy düzenler. Burada ilk ve son sözü Oğuz söyler. Oğuz Kağan büyüklük prensibine göre hareket ederek hâkimiyeti Bozoklara verir. Göklerin tayin ettiği Oğuz Kağan, idare etmede görevlendirildiği devletin mukaddes kabul edilmesinden dolayı da kutsaldır. Onun gördüğü bütün işler Tanrı adınadır.

Oğuz Kağan, Tanrı tarafından seçilmiş, onunla sürekli ilişki halinde biridir. Tanrı tarafından kendisine bir misyon yüklenmiştir. Destan kahramanları sıradan insanlardan farklı kutsal niteliklere sahiptir. Onlar yenilemeyi yener, yapılamayanı yapar. Kahramanlar henüz ana rahmine düşmeden Tanrı veya tanrısal güçler tarafından bazı olağanüstülüklerle donatılırlar. Birkaç günde büyür, süt yerine ekmek, su, şarap-kırmızı ister, kısa sürede konuşmaya başlar, gelecekle ilgili haber verir. Bu kişiler tarihî-kültürel bir misyonun sahibidir. Kahramana bu olağanüstülükleri destanların yaratıldıkları sosyo-kültürel bağlamlara göre kamlık dini, Gök Tanrı, Maniheizmlik, Hıristiyanlık veya İslamiyet verir (Çobanoğlu, 2007: 101-107). Burada ifade edilen dünyaya buyruk olmak isteyen, yüksek (tanrısal) idealler için savaşıyor, toplum menfaatlerini şahsi menfaatlerinden önce düşünen, cesaret ve yiğitliğini toplum ve inandığı mefkûreler adına kullanan, Tanrı tarafından ilahi bir misyonu gerçekleştirmek için seçilen destan kahramanı, karizmatik liderin tipik özelliklerini taşır.

* Çalışmada Oğuz Kağan ile ilgili değerlendirmelerde, destanın İslamiyet öncesi tek varyantı olan Uygurca metin esas alınmıştır. Bu metin eski Türk idari sistemi hakkında da değerli bilgilere sahiptir.

Türk destan geleneğindeki kahramanın Tanrı ile yakın bir ilişkisi vardır. Türk epik destan geleneğinde Tanrıoğlu motifi Oğuz Kağan, Köroğlu, Manas, Maaday Kara gibi kahramanlarda ortaya çıkmakta, bunun temelinde de mitolojik şuur bulunmaktadır. Özellikle Oğuzname'nin Uygurca metninde Oğuz Kağan, Tanrıoğlu mitinin klasik epik varyantıdır. "Oğuz Destanı, başından sonuna kadar Tanrıoğlu varlığının ve onun ayrı ayrı sıfatlarının sembolleşmiş poetik takdim şeklidir" (Bayat, 2006: 130). Destandaki bozkurtta da bu motife rastlanır. Oğuz, devletin ve düzenin kurucusudur. Oğuz'un Ay Kağan'ın oğlu olması Tanrıoğlu motifinin neticesidir. Bayat'ın ifadesiyle "Oğuz metninde Ay Kağan sadece Oğuz'u dünyaya getiren ana değil aynı zamanda astral tasavvurlarda Baş Tanrı'dır" (2006: 131). Tanrıoğlu'nun misyonu yeryüzünde nizamı korumaktır. Oğuz Kağan'ın tüm seferleri bu nizamı sağlamak içindir. Kara Düzgün tarafından ifade edilen Türk destanlarındaki merkezi kahraman tipinin aşağıdaki nitelikleri onun Tanrıoğlu vasfıyla ilgilidir: Kahramanın doğumu önceden müjdelendir. Kahraman olağanüstü şartlarda doğar. O, Tanrı katından gönderilmiştir ve genellikle soylu bir aileye mensuptur. Çocukluğu olağanüstüdür ve çabuk büyür. Fizikî gücü yaratılışından itibaren olağanüstüdür. Kahraman karşımıza yarı tanrı, ilk ata veya ilk insan olarak çıkar. Daima ilahi güçler tarafından korunur (2014: 98-99).

Eski Türk devletlerinde iktidar "kut" kelimesiyle tabir edilmiştir. Ünlü siyaset kitabı Kutadgu Bilig'de kut kavramı farklı beyitlerde açıklanmıştır. Buna göre dünyaya bağlanan kut kuşağıyla kurtla kuzu birlikte yaşar (Yusuf Has Hacib, 2019: 55), Tanrı kime beylik vermek dilerse ona göre tavır, akıl verir (Yusuf Has Hacib, 2019: 159), beylik gücü istenilmekle alınmaz, Tanrı tarafından verilir (Yusuf Has Hacib, 2019: 404), beyler gücünü Tanrı'dan alır, beyin iyiliği halkın iyiliğine bağlıdır (Yusuf Has Hacib, 2019: 437). Oğuz Kağan'ın sefere çıkarken gökten bir ışık içinde tanrısal varlık olan gök tüylü ve gök yeleli büyük bir erkek kurdun yol göstermesi, ölürlen Gök Tanrı'ya borcunu ödediğini söylemesi Tanrı tarafından kendisine verilen kut sayesinde.

Kahramanın olağanüstü biçimde doğumu, Tanrı tarafından kendisine "kut" verilmesi onu Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi yapar. Tanrı'nın kutuna sahip olma, onu temsil etme genellikle soylu bir aileye mensubiyeti beraberinde getirir. Çünkü Tanrı, kahramanları yüce ırklara gönderir. Destanlarda kahramanlar tarafından verilen Tanrı düzenini sağlama mücadeleleri daha erken dönemlerde büyük devlet kurma seviyesine gelen Batı Türk (Oğuz) destanlarında geniş bir coğrafyayı kapsayan, dışa dönükken Kuzey ve Güney Sibiry Türk topluluklarında daha dar bir sahada, içe dönüktür.

Karizmatik gücün devamı bu güce bağımlı olanların inançlarına bağlıdır. Gücü tanıma bir mucizeden kaynaklanır, kahramana mutlak bir güven şeklinde devam eder. Karizmatik kişi özel olarak bir görev için seçilmiştir ve halk ona inanmak zorundadır. Buna aykırı hareket edenler

suç işlemektedir. Kişi karizmatik niteliklerini zaman zaman göstermek zorundadır. Aksi halde Tanrı'nın veya ilahi güçlerin kendisini terk ettiği düşüncesi doğar. Başarısız olması ve döneminde çeşitli felaketlerin yaşanması sonunu hazırlar. Çünkü bu tür olaylar onun Tanrı'nın oğlu olamayacağına göstergesidir ve seçilmişlik niteliğini ortadan kaldırır. Devlet idaresinin meşru olabilmesi için emretme yetkisinin itaat edenler tarafından kabul edilmesi gerekir. Eski Türk hükümlerlik telakkisi de yetki ve kudreti, Tanrı tarafından bağışlanan karizmatik tiptir. "Vesikalar Türk hükümdarına idare etme hakkının Tanrı tarafından verildiğini (bağışlandığını) göstermektedir" (Kafesoğlu, 2012: 239). Asya Hun Devleti, Avrupa Hun Devleti hükümdarlarının hükümlerliklerinin Tanrı tarafından kararlaştırıldığına, kut sahibi olduklarına inanılmıştır. Bu durum Gök Türk hakanları için de aynıydı: "(Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Hakan..." (Tekin, 2010: 20), "Türk halkı(nın) adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak tahta) oturttu" (Tekin, 2010: 30). Bu devletlerde halk törelere uyduğu sürece hakana itaat etmiştir. Hakan, Tanrı tarafından kendisine bağışlanan karizmatik niteliklerini düşmanlarla savaşarak gösterir. Hakan başarı gösterdiği sürece seçilmişlik özelliğini sürdürür. Meşruiyetini de bu başarılarına borçludur.

2. Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi

Karizmatik lider yeni hükümler getirir. Bu hükümler tanrısal ilham veya liderin kendi iradesi adına yapılır. Onun için tek meşruluk kaynağı ilahi kaynaklı karizmadır. Temel amaç, dünyaya ait tutumlarda köklü değişimler yaratmaktır. Destanlardaki Türk cihan hâkimiyeti düşüncesi düzende köklü değişimler yaratmak iddiası taşır. "Eski Türkler kadir-i mutlak bir Allah'a ve onun cihan hâkimiyetini kendilerine ihsan ettiğine derin bir imanla ve samimiyetle inanıyorlardı" (Turan, 1969: 94). Türk tasavvuruna göre Hunlardan Osmanlılara kadar tüm Türk devletlerinde hükümdar, Tanrı tarafından tahta çıkarılmıştır. Devletin kutsallığı, bu anlayışın sonucudur (Kafesoğlu, 2012: 239-240).

Tarih sahnesine çıkışlarından itibaren Türklerin bir mefkuresi vardı: cihana hâkim olmak. "Gerçekten tarihte itidal ve ihtiyatı ile, vekar ve adaleti ile temayüz eden Türk milleti millî, dinî ve insanî duygulara bağlı kalmış ve bunların ahengi üzerinde de bir cihan hâkimiyeti mefkuresine inanmıştır. Üç kıta üzerinde ve geniş ülkelerde kurulan tarihî Türk hâkimiyeti bu muvazene ile gelişmiş, bu sebeple de ani yükseliş ve sukut inkılâplarına da pek fazla maruz kalmamıştır" (Turan, 1969: 2). Türklerin cihana hâkim olma düşüncesi Şamanlık dönemlerinden İslam çağlarına kadar devam etmiştir. Türkler tek bir Tanrı'ya bağlanmış, Tanrı tarafından seçildiklerine, cihan hâkimiyetine memur edildiklerine inanmışlardır. Bu yüzden kendilerini dünyayı belli bir düzene sokmakla görevli saymışlardır. Türkler dışında başka milletlerin de cihana hâkim olma idealine sahip oldukları görülmektedir. Ancak Turan'ın ifadesiyle bu milletlerde "...eski Türklerde tabîi olarak doğan millî ve dinî inançlardan, insanî duygulardan

ziyade muhakemenin ve maddi hesapların rolü göze çarpar; aşırı milliyetçi gayelere göre istikamet alır” (1969: 16). Nitekim başka milletlerin Osmanlı devlet nizamı derecesinde bir idare kuramamış olmalarının nedeni de burada aranmalıdır.

Cihan hâkimiyeti düşüncesinde yeryüzünün huzur ve sükûnunu sağlama gayesi güdülür. Bunun için güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar her taraf Türk idaresine alınmalıdır. Kaşgarlı Mahmud'un “Talih güneşinin Türklerin burcunda doğduğunu ve Cenab-ı Hakk'ın Türk Hakanlığı'nı göğün felekleri arasına yerleştirdiğini, onlara ‘Türk’ dediğini ve egemenlik verdiğini, onları çağın hakanları yapıp dünyaya hükmetmenin dizginlerini ellerine verdiğini, onları tüm beşeriyete memur ettiğini...” (2005: 11) söylemesi ile Oğuz Kağan'ın “Güneş bayrak, gök kurikan” (Bang-Rahmeti, 1988: 17) diyerek dört yana emirler yollaması, “Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir” (Bang-Rahmeti, 1988: 17) sözleri, Türk cihan devletini kurma idealinin ifadeleridir. Oğuz Kağan ilk Türk cihan hâkimiyetini kurar. “Türklerin ilk fâtihten atası, bütün millî nizâm ve müesseselerin kurucusu sayılan Oğuz Kağan semavî bir menşeden gelmiş ve harikulâde vasıflara sahip olarak doğmuştur” (Turan, 1969: 75). Oğuz Kağan kısa sürede büyüdüktan sonra geniş bir coğrafyada fetihlere başlar. Oğuz Kağan'ın gördüğü rüyayı yorumlayan Uluğ Türk “Tanrı bütün dünyayı senin uğruna bağışlasın” (Bang-Rahmeti, 1988: 23) müjdesini verir. Tanrıoğlu Oğuz'a seferlerinde gök tüylü, gök yeleli erkek kurt yol gösterir (Bang-Rahmeti, 1988: 22). Oğuz Kağan hâkimiyetin sembolü olan yayı büyük oğullarına (Bozoklar) verir ve küçüklerini (Üçoklar) onlara tabi kılar (Bang-Rahmeti, 1988: 24).

3. Kahramanın Yardımcıları

Halk anlatılarının en önemli kurallarından biri dikkatin baş kahraman üzerinde toplanmasıdır (Olrik, 1994: 5). Bu durum, epizotların halkalar şeklinde birbirine bağlanmasında etkili yollardan biridir. Ancak “anlatı asla bir kahramanla şekillenmez mutlaka etrafında da birileri/bir şeyler olacaktır. Ancak onların tümü kahramana, kahraman da anlatıyı kurgulayana hizmet eder. Görünürde kahramanın etrafında birden çok kişi veya birden çok yardımcı unsur bulunabilir ama temelde hepsi tek bir misyona sahiptir” (Balkaya, 2015: 19). Bazı araştırmacılar tarafından merkezi kahramanların biyografisinin yapısal çözümleme modelleri yapılmıştır. J. G. Von Hahn'ın “Aryan Kahraman Modeli”, Otto Rank'ın “Kahramanlık Kalıbı”, Lord Raglan'ın “Geleneksel Kahraman Kalıbı”, Eric Hobsbawm'ın “Sosyal Haydut” veya “Halk Kahramanı Kalıbı” (Çobanoğlu, 2002: 189-195) önemli kahraman kalıbı örneklerindedir. Bu kalıplarda kahramanlar için ortaya konan niteliklerin kimi özellikleri kahramanın yardımcıları için de geçerlidir. “Zira ileride asıl kahramanın en büyük yardımcısı olacak kişilerde ‘yükselişin işaretleri’ vardır” (Balkaya, 2015: 20). Birey kahraman da olda fiziksel ve ruhsal açıdan tüm gücü kendisinde taşıyamaz. Fiziki ve ruhsal anlamda başa çıkamadığı, üstesinden gelemediği

durumlarla karşılaşır. Kahramanlar da doğal dünyanın bir bireyi olarak bu sınırlılıkları yaşar. Tek başlarına aşamadıkları durumlarda yardımcıları olaya dahil edilir. Yardımcılar, kahramana yardımları nispetinde yücelir. Aslında yardımcıların kahramanların eksikliklerini gidermeleri içinde yaşadıkları toplumun ve kendilerinin menfaatlerinedir. Çünkü kahramanın sahip olduğu onur, güç, galibiyetin elinden alınması tebaayı da bunlardan mahrum bırakacaktır.

Türk epik destan dünyasında da kahramanın etrafında ona yardımcı olan bazı kişiler vardır. Bunlar arasında kişisel menfaatlere dayanmayan, duygusal bir ilişki mevcuttur. Bu kişilerin seçiminde toplumsal ayrıcalıklara, ailevi ve şahsi bağımlılıklara bakılmaz. Taşıdıkları karizmatik nitelikler en önemli seçilme nedenleridir. Göreve gelmeleri, görevden ayrılmaları karizmatik liderin emriyle olur. Karizmatik lider tarafından bunlara bir ayrıcalık, imtiyazlı bir güç tanınmaz. Kahraman bu varlıkların yardımıyla Tanrı'nın düzenini getirir. Kahramanların yanında onlara yol gösteren aksakal veya bilge kişiler en önemli yardımcı tiplerdir. Bilgeler Tanrı'nın aklının, hikmetinin simgesidir. Kahraman her türlü müşkül anında bilgelerin aklına müracaat eder. Bir varlığın kökenini bilmek ona hükmetmek demektir. Bilge kişiler köken bilgisine sahip kişilerdir. Bu bilgiyi kahramana aktarmakla görevlidirler. Kahramanın bu bilgiye her zaman sahip olamaması onu yardımcı bir bilgeye muhtaç eder. Oğuz Kağan'ın Uluğ Türk'ü, Oğuzların bilicisi Dede Korkut'u bu tipin önde gelenleridir. Karizmatik lider yeni hükümler getirirken her zaman bunların aklından yararlanır. Toplum üyeleri verilen kararların tanrısal kaynaklı olduğuna inandığından lidere her türlü yardımcı yapmaktan kaçınmazlar (Balkaya, 2015: 31; Bars, 2018: 121-125).

Eski Türk devletlerinde halktan herkes kabiliyet ve çalışkanlığına göre belli makamlara gelebiliyordu. Bunun tek şartı beyin şahsında devlete, millete hizmetti. Fertler savaşçılık ve mücadele alanlarındaki yetenekleri ve gösterecekleri kahramanlıklarına göre cemiyette yer bulurlardı. Oğuz Kağan da halk içerisinde kabiliyet ve çalışkanlıklarına göre beyler seçer. Uruz'un oğlu, Oğuz'a itaat eder, vergi verir, onu kağan olarak kabul eder. Oğuz ona "Saklap" adını verir, şehrin koruması için onu vazifelendirir. Uluğ Ordu Bey, İtil suyunu geçmek için ağaçlardan sal yapar, Oğuz ona "Kıpçak" adını verir, bey yapar. Oğuz, Buz Dağı'nda kaybolan atını getiren kişiye "Karluk" adını verir, onu oradaki beylere baş yapar. Oğuz yolda anahtarı olmayan, kapalı bir ev görür, bunu açması için bıraktığı kişiye "Kalaç", elde edilen ganimetleri taşımak için araba yapan Barmaklıg Çosun Billig'e "Kangaluğ" adını verir, bunları bey yapar (Bang-Rahmeti, 1988: 19-22).

4. Maddi Güç Kaynakları

Karizmatik otoritede lider Tanrı tarafından kendisine verilen kutsal misyonu yerine getirirken maddi beklentilerden uzak hareket eder. Karizmatik otorite varlığını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu maddi güç kaynaklarını misyonun gerçekleşmesi, halkın menfaatleri

doğrultusunda kullanır. Lider, köklü değişimler yaratmak, yeni bir düzen getirmek için gelmiştir. Sahip olunan maddi kaynaklar topluma aittir. Benzer biçimde eski Türk devletlerinde de ülke, belli sınırları olan devlet arazisi idi ve hükümdar ailesinin değil, milletin malı idi. Ülke hükümdarın şahsi malı değil, onun korumakla vazifelendirildiği ata yadigârıydı. Bu ülke telakkisi siyasi istiklâl ile birlikte varlığını sürdürmüştür. Halkın şahsi mülkiyet hakları vardı. Fertler kendilerine ait taşınır mallarını beraberlerinde götürebilirlerdi. Sadece otlak ve yaylaklar devlet malı olup ortak mülkiyete sahipti (Kafesoğlu, 2012: 227-230).

Destanda Oğuz Kağan'ın da tek bir misyonu vardır: Tanrı tarafından kendisine verilen görevi yerine getirmek. Bunun için yeryüzünün dört köşesine kağan olmak ister. Amaç toprağa sahip olmak değildir. Yeryüzünde bozulan Tanrı düzenini geri getirmek, kaosu kozmosa çevirmektir. Oğuz elde ettiği maddi kaynakları toplum menfaatleri yönünde kullanılır. Böylece Tanrı'ya borcunu ödediğini belirtir.

5. Kadim Türk Töresi

Türk epik destan kahramanları karizmatik liderlerdir. Ancak destan kahramanlarının sahip oldukları karizma, töre ile değer kazanır. Onlar Tanrı adına iş yaparken toplum içinde çeşitli ilkelere göre hareket ederler. Töre onların davranışlarına yön verir. Bu nitelik geleneksel otoritenin de kaynağını oluşturur. Geleneksel otorite meşruluğunu geçmişten gelen kural ve güçlerin kutsallığından alır. Destan kahramanları meşruluğunu Tanrı'dan alırken bu meşruluğu töre adı verilen yazısız kurallara göre kullanır. Hiçbir kahraman törenin dışına çıkamaz, çıktığında toplum tarafından cezalandırılır. Bu yönüyle Türk epik destan kahramanı “geleneksel-karizmatik” bir liderdir.

Divanü Lügati't-Türk'te “törü” şeklinde geçen töre sözcüğü “Ülke terk edilir; ama töre terk edilmez.” (Kaşgarlı Mahmud, 2005: 587) atasözüyle örneklenir. Gökalp (2007: 95-95), Selçuklular dönemi ile Osmanlı devirlerinden kalma teamüllere “Oğuz töresi” denildiğini ifade eder. Eski Türk metinlerine bakıldığında töre ile il kelimesinin çoğunlukla birlikte kullanıldıkları görülmektedir. İl “devlet”, töre de “kanun” manasındadır. Bundan dolayı bu iki kelime birlikte geçer. Töre kelimesinin anlamı kanun kelimesinden daha geniştir. Töre yazılı yasaların yanında yazılmamış teamülleri de kapsar. Hukukî töreden başka dinî, ahlâkî töreden de bahsedilebilir. Buna göre “Türk töresi, eski Türklere atalarından kalan bütün kaidelerin mecmuu” (Gökalp, 2007: 95) demektir. Gökalp (2007: 95), Türk kelimesi ile törenin aynı kaynaktan gelme ihtimalinden söz eder. Ona göre Türk kelimesi “törelî” anlamına gelebilir. Bu düşünce Türk milletinde törenin sosyal, siyasi, ekonomik gibi alanlarda ne derece önemli olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Eski Türklerde töre sözü “törü” şeklinde söylenmiştir. Kelime çok geniş anlamlar içermektedir. Eski Türklere göre töre daha çok devletin kuruluş düzeni ve işleyişi idi.

Uygurlardan sonra ise kanun anlamında kullanılmıştır. Töre Orta Asya’da “yaşama yolu” idi (Ögel, 2001: 469-470). Töre yazılı olmayan hukuk kurallarıdır. “Bu kurallar, yetkili bir organ tarafından bilerek ve istenerek konulmazlar. Halkın uzun yıllar yapageldiği davranışlarının bir ürünü olarak ortaya çıkarlar” (Dursun, 2014: 8). Toplum düzeninin sürdürülmesinde yazılı hukuk, halk hukukunu (töreyi) dikkate almak zorundadır. Orhon Kitabeleri’ndeki “Yedi yüz kişi olup devletsiz kalmış, hakansız kalmış halkı, cariyeye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış halkı, atalarımın dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş” (Tekin, 2010: 26), “Ey Türk halkı! (senin) devletini (ve) yasalarını [töreni] kim yıkıp bozabilir idi?” (Tekin, 2010: 56) benzeri çok sayıda ifade, törenin eski Türk devletlerinin dayanağı olduğunu anlatır.

Destan kahramanı yetkilerini geleneksel kurallara ve geleneklerin kendisine bıraktığı takdir yetkisine göre kullanır. Takdir yetkisinin kullanımında da ahlaki değerler, adalet veya faydacı bir yaklaşıma göre davranır. Kahraman törelerin dışına çıkamaz, çıktığında bir direnişle karşılaşır. Eski Türk devlet teşkilatında devlet başkanlığı, hükümet ile yasama kurulu birbirinden ayrı üç kurumdu. Ancak, Tanrı’nın kut verdiği hükümdar idarede dizginleri elinde tutmak zorunda idi. Hükümdar toya başkanlık eder, hükümet üyelerini seçer, toyu toplantıya çağırır, töredeki değişiklikleri teklif ederdi. Türk hükümdarı halkı idare etmede Tanrı huzurunda sorumlu idi.

Destanlarda (Oğuz’un toyları, Bayındır Han’ın şölenleri gibi) ve eski Türk idari sisteminde meclisin varlığı, Weber’in geleneksel otoritenin ilkel şekli olarak nitelendirdiği “gerontokrasi” (yaşlıların egemenliği)nin varlığını da gösterir. Oğuz Kağan’da egemenlik şahsi hakka dönüşmediğinden bir “patrimonyal” otorite türü olan saltanattan da söz edilemez. Çünkü keyfi bir yönetim yoktur. Oğuz Kağan’ın etrafında, yönetim gücünü onunla paylaşan imtiyazlı bir sınıf oluşmamıştır. Oğuz, Tanrı’nın düzenini onun adına kurmakla görevlendirilmiş ilahi misyona sahip bir bahadır.

Toy (şölen) eski Türk geleneklerinden biridir. Oğuz töresine göre Türk kağan, sultan, yabgu ve meliklerinin bey, devlet adamları ve halka umumi ziyafet (toy, şölen) vermeleri, bu sırada sofraya ve saray eşyasını yağma ettirmeleri babalık sıfat ve görevinin gereklerindedir (Turan, 1969: 102). Yağma geleneğinin kaynağı Oğuz Kağan’a dayandırılmaktadır. Oğuz Kağan dünya fethini tamamladıktan sonra büyük bir kurultay toplar. Tüm maiyet ve halkını çağırır. Herkes gelir ve müşavere eder. Oğuz Kağan sağ yanına kırk kulaç direk diktirir, üstüne bir altın tavuk koyar, altına bir ak koyun bağlar. Sol yanına kırk kulaç direk diktirir, üstüne bir gümüş tavuk koyar, altına bir kara koyun bağlar. Sağ yanına Bozokları, sol yanına Üçokları oturtur. Kırk gün kırk gece yer, içer, sevinirler. Sonra Oğuz Kağan oğullarına yurdunu üleştirip verir (Bang-Rahmeti, 1988: 24-25). Oğuz, Üçokları Bozoklara bağlar. Oğuz kavmi, Bozokların ve Üçokların oğullarından ortaya çıkar. Oğuz Kağan’ın ortaya koyduğu töreye göre hâkimiyet oluşur. İlk Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey tarafından yay ve ok işaretlerinin kullanıldığı tuğra da hâkimiyet

anlamı taşıdığından Oğuz Kağan'ın altın yayından kalma bir gelenektir (Turan, 1969: 103). Oğuzlarda töre her şeyin üstündeydi. Eski Türklerde babaya saygı çok önemlidir. Ancak Reşidettin varyantında Oğuz'un babası Kara Han'ı öldürmesi (Togan, 1972: 19) de törenin gereğidir. Töreye karşı gelinmesi durumunda oğula babasını dahi öldürme hakkı verilmektedir.

Dede Korkut hikâyeleri de halk hukukuna* (töre) ait çok sayıda malzemeye sahiptir. Hikâyelerde halk hukukuna ait unsurlar eski Türk devletlerindeki insan unsuru ile birleşmiştir. Dede Korkut hikâyeleri Türk halk hukuk tarihi için önemli bir kaynaktır. Sosyal devlet anlayışına uyan çok önemli hükümler içermektedir. Özellikle suç ve ceza konusunda önemli prensipler ortaya koymaktadır. Hikâyeler, Oğuzların idare hukukuna bağlı bir yapıya sahiptir.

Sonuç

Epik Türk destanlarında Türk milletinin Tanrı, kağan ve devlet ile ilgili telakkileri görülmektedir. Türk devlet sisteminde Tanrı'nın yeryüzünde kurmuş olduğu düzenin koruyucusu olan kağan, destanlarda Oğuz Kağan, Manas, Maaday Kara olarak karşımıza çıkmaktadır. Aça'nın ifadesiyle "Türk kahramanlık destanlarında terennüm edilen olaylar ve bu olaylarda rol alan bahadırların Türk toplumunun tarihi ile düşünüş ve inanış sistemlerinden kopuk bir şekilde ortaya çıktığını iddia etmek, destanları meydana getiren toplum, çevre ve şartları göz ardı etmek anlamına gelecektir" (2000: 9). Nasıl kağanlara başkaldırmak bizzat Tanrı'ya başkaldırmaksa destanlarda Tanrı'nın halifesi olarak görülen Oğuz Kağan'a, Manas'a veya Maaday Kara'ya başkaldırmak da Tanrı'ya isyandır ve Türk ulusunun yok olmasına sebep olacaktır.

Epik Türk destanları bozkır kültürünün mahsulleridir. Bu dönemler insanın tabiat kuvvetlerine hâkim olamadığı, coğrafyanın insan hayatı üzerinde derin tesirler bıraktığı bir kültür dönemidir. Bozkır ikliminin Türk düşünce tarzı ve yaşama biçimi üzerindeki etkileri uzun zaman devam etmiştir. Bozkır kültürü Hint-Avrupalılar ve Moğollar gibi bazı yabancı topluluklarda da görülmesine rağmen, Türklere ait insan ve cemiyet hususiyetleri kendilerine özgü bir bozkır kültürünü yaratmalarını sağlamıştır. Bu bakımdan Kafesoğlu (2012: 206) bozkır kültürünü en saf şekli ile bir Türk kültürü olarak kabul eder. Bu kültürün anlatı mantığı içerisinde yeniden yapılandırılmış biçimi destanlarda görülmektedir. Destan kendi anlatı kurallarına uygun olarak Türk milletinin bozkır kültüründe ortaya çıkan devlet, kağan, millet ilişkilerini yansıtmaktadır. Bu nitelikleriyle destan metinleri birer tarihî kaynak niteliğini taşımaktadır. Bu kaynakların ilmî tekniklerle incelenmesiyle tarihin karanlıkta kalmış birçok yönü aydınlanacaktır.

Türk epik destan kahramanı;

- a. Kutsal, ilahi kökenli, sıradan insanlardan farklı, olağanüstü/doğaüstü, istisnai ve özel güçleriyle Tanrı tarafından kaosu kozmosa çeviren, Tanrı'nın buyruklarını yeryüzünde hâkim kılma amacını taşıyan,

* Dede Korkut Hikâyelerinde halk hukukunun (törenin) varlığı için bk. Türkmen, 2011; Dursun, 2011.

- b. Tanrısal bir ilhamla yeni hükümler getiren, dünyaya ait tutumlarda köklü değişimler yaratan, Tanrı tarafından verilen cihan hâkimiyetini kurmaya çalışan,
- c. Tanrı tarafından kendisine verilen kutsal misyonunu yerine getirirken maddi beklentilerden uzak hareket eden, ihtiyaç duyduğu maddi güç kaynaklarını misyonun gerçekleşmesi, halkın menfaatleri doğrultusunda kullanan nitelikleriyle “karizmatik otorite”ye;
- d. Tanrı adına iş yaparken eski Türk töresine göre davranan, meşruluğunu geçmişten gelen kural ve güçlerin kutsallığından alırken bu meşruluğu töre adı verilen yazısız kurallara göre kullanan, törenin dışına çıktığında toplum tarafından cezalandırılan niteliğiyle “geleneksel otorite”ye sahiptir. Sonuç olarak Türk epik destan kahramanları, eski Türk toplumunun “geleneksel-karizmatik” niteliklerine sahip “kut”lu hükümdarlarının Türk edebî ürününe bir yansımasıdır. Bu yansıma gerçeklerin olduğu gibi aktarımı değil, anlatı mantığına göre yeniden yaratımıdır.

Kaynakça

- Abrahams, R. D. (2010a). “Halkbilimini Etnolojik ve Sosyolojik Yönleriyle Açıklamak.” (çev. A. Yavuz). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. (yy. hzl. M. Ö. Oğuz ve S. Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 49-54.
- Abrahams, R. D. (2010b). “Halkbiliminin Retorikal Teorisi İçin Giriş Sözleri.” (çev. A. Yavuz-N. Aytuzlar ve E. Aydoğan). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. (yy. hzl. M. Ö. Oğuz ve S. Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 97-110.
- Aça, M. (2000). “Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri.” Millî Folklor, 48, 5-17.
- Aça, M., Ekici M. ve Yılmaz, A. M. (2018). “Anonim Halk Edebiyatı.” Türk Halk Edebiyatı El Kitabı. (ed. M. Ö. Oğuz). Ankara: Grafiker Yayınları. 133-238.
- Balkaya, A. (2015). Halk Anlatılarında Kahramanın Yardımcıları. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Bang, W.; Rahmeti, R. (1988). Oğuz Kağan Destanı. (yy. hzl. M. Ergin). İstanbul: Hülbe Yayınları.
- Bars, M. E. (2018). “Sözlü Geleneğin Elektronik Döneme Bilgelik Dönüşümü: Irkıl Ata’dan Şahin Ağa’ya.” Millî Folklor, 117, 120-130.
- Bayat, F. (2006). Oğuz Destan Dünyası -Oğuznamelerin Tarihî, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Burke, P. (2014). “Tarih ve Halkbilimi: Tarih Yazımıyla İlgili Bir Araştırma.” (Çev. Ç. Şimşek). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 4. (yy. hzl. M. Ö. Oğuz-Z. Safiye Baki ve G. Tekin). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 206-211.
- Çobanoğlu, Ö. (2002). Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2007). Türk Dünyası Epik Destan Geleneği. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dursun, A. (2011). “Dede Korkut Hikâyelerinde Halk Hukuku.” Turkish Studies -International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6/4,107-122.

- Dursun, A. (2014). "Türk Halk Kültüründe Hukuk Kavramı." Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Elçin, Ş. (1997). "Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhûmu." Halk Edebiyatı Araştırmaları I. Ankara: Akçağ Yayınları. 33-41.
- Elçin, Ş. (2004). Halk Edebiyatına Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gökalp, Z. (2007). "Türk Töresi." (Hzl. Y. Çotuksöken). Ziya Gökalp Kitaplar. (Yay. hzl. M. S. Koz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 89-164.
- İnan, A. (1998). "Türk Destanlarına Genel Bir Bakış." Makaleler ve İncelemeler I. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 220-237.
- Kafesoğlu, İ. (2012). Türk Millî Kültürü. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaplan, M. (2004). "Türk Destanında Alp Tipi." Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1. İstanbul: Dergâh Yayınları. 13-21.
- Kaplan, M. (2005). Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3- Tip Tahlilleri. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara Düzgün, Ü. (2014). Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi. Konya: Kömen Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud. (2005). Divanü Lügati't-Türk. (çev. S. Erdi ve S. T. Yurteser). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Köprülü, M. F. (2004). Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Olrik, A. (1994). "Halk Anlatılarının Epik Kuralları II." Millî Folklor, 24, 4-6.
- Ögel, B. (2001). Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Raglan, L. (2010). "Tarih ve Mit." (çev. L. Soysal). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. (yy. hzl. M. Ö. Oğuz ve S. Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 181-188.
- Tekin, T. (2010). Orhon Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Togan, Z. V. (1972). Oğuz Destanı (Reşidettin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili). İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Turan, O. (1969). Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi C 1. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Türkmen, F. (2011). "Dede Korkut'ta Halk Hukuku Unsurları." Bilig, 58, 245-256.
- Von Sydow, C. W. (2010). "Coğrafya ve Masal Ekotipleri." (çev. T. Işıkhân). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. (yy. hzl. M. Ö. Oğuz ve S. Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayıncılık. 61-70.
- Weber, M. (2004). Sosyoloji Yazıları. (çev. T. Parla). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Weber, M. (2005). Bürokrasi ve Otorite. (çev. H. B. Akın). Ankara: Adres Yayınları.
- Weber, M. (2014). Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı. (çev. Ö. Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Yıldırım, D. (1998). "Türk Kahramanlık Destanı." Türk Bitiği. Ankara: Akçağ Yayınları. 149-157.
- Yusuf Has Hacib. (2019). Kutadgu Bilig. (çev. A. Çakan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.